

INLEDNING

Mellan *futur* och *avenir*

SOM DEN TVÅNGSNEUROTIKER jag är brukar jag alltid vakna ett par minuter innan väckarklockan ring-er, oavsett vad jag ställt den på och oavsett i vilken tidszon jag befinner mig. Men det vore fel att tolka denna idiosynkrasi som ett tecken på att jag är fullt medveten om att jag måste vakna: snarare så att jag vaknar för att undvika den traumatiska upplevelsen av att bli väckt. Varför?

Aposteln Paulus beskrev sin tid i ordalag som verkar ge en klar bild av vår nuvarande belägenhet: »Ni vet ju ändå vad tiden lider: det är dags för er att vakna.«¹ Men historiens senaste vändningar tycks snarare vittna om motsatsen: *det finns inget rätt tillfälle att vakna*. Antingen blir vi uppskrämda för tidigt, så att vi verkar sprida meningslös panik, eller också kommer vi till sans när det redan är för sent. Vi tröstar oss med tanken på att det ännu är tid att handla, och sedan inser vi helt plötsligt att tiden är ute. Återigen: varför?

När någon arbetar eller roar sig in på småtimmarna brukar vi säga åt honom att han inte ska vara uppe så

sent, att det är för sent att vara vaken. Men tänk om det i vår historiska situation snarare är för sent att vakna? Vi får hela tiden höra att det är fem minuter (eller en minut eller rent av tio sekunder) till midnatt, till domedagen för världen, och att nu är sista chansen att avvärja en katastrof. Men tänk om enda sättet att förhindra katastrofen är att utgå från att den redan har inträffat – att klockan redan är fem minuter över timme noll?

Vad ligger alltså framför oss när det inte finns någon framtid? I franskan (och en del andra språk, bland annat mitt eget språk slovenskan) finns det två ord för »framtid« som inte kan hållas isär ordentligt på engelska: *futur* och *avenir*. *Futur* betecknar framtiden som nuets fortsättning: som den fulla aktualiseringen av tendenser som redan är för handen. *Avenir* däremot visar hän mot en radikal brytning, en diskontinuitet i förhållande till nuet – mot någonting nytt som ska komma (à venir), inte bara mot det som kommer. Om Trump hade besegrat Biden i 2020 års amerikanska presidentval, hade han (före valet) varit den framtida presidenten, men inte den president som skulle komma.

I dagens apokalyptiska situation består den yttersta horisonten – *le futur* – i vad Jean-Pierre Dupuy kallar den dystopiska »fixpunkten»: en nollpunkt i form av kärnvapenkrig, ekologiskt sammanbrott, ekonomiskt och socialt kaos i hela världen, Rysslands anfall mot

Ukraina som leder till ett nytt världskrig och så vidare. Även om denna nollpunkt skjuts på en obestämmd framtid, är det denna »attraktor» som hela vår verklighet strävar mot så länge den lämnas orörd. Sättet att motverka denna kommande katastrof är att handla på ett sätt som avbryter vår rörelse mot »fixpunkten». Här kan vi lägga märke till hur tveydigt budskapet faktiskt är när Sex Pistols sjunger om *no future*: på ett djupare plan handlar det inte om det omöjliga i att förändra något, utan just om det vi måste sträva efter – nämligen att vrida oss ur det grepp som den katastrofartade »framtidens» har kopplat om oss och därmed bereda vägen för någonting nytt som »ska komma».

Dupuy menar att vi måste införa ett nytt tidsbegrepp, »projektivisk tid», för att kunna möta hotet om katastrof. Vi bör tänka oss en sluten krets mellan det förflyttna och framtiden: framtiden är en kausal produkt av vårt handlande i det förflyttna, medan vårt sätt att handla bestäms av hur vi förutser framtiden och vår reaktion på det vi har förutsett. Om vi förutser katastrofen som vårt öde, som något oundvikligt, och sedan sätter oss in i den framtiden, intar dess ståndpunkt, så kommer vi retroaktivt att kunna införa kontrafaktiska möjligheter i dess förflyttna. (»Om vi hade gjort detta och detta, då skulle katastrofen inte ha inträffat!») Därefter kan vi handla på basis av dessa möjligheter i dag.²

Var det inte detta som Adorno och Horkheimer försökte åstadkomma med sin »upplysningens dialektik«? Den traditionella marxismen ålade oss att handla med sikte på att skapa en kommunistisk framtid, men Adorno och Horkheimer satte sig in i en katastrofartad framtid (uppkomsten av den »förvaltade världen«, *die verwaltete Welt*, ett samhälle fullkomligt behärskat av teknologisk manipulation) för att få oss att handla på ett sådant sätt att den framtiden kunde undvikas.³ Och kan inte detsamma ironiskt nog sägas om Sovjetunionens fall? Ur dagens perspektiv är det lätt att göra sig lustig över »pessimisterna« från höger till vänster, från Solzjenitsyn till Castoriadis, som beklagade sig över den demokratiska västvärldens blindhet, över dess ständiga dagtugande, dess bristande etisk-politiska styrka och mod när kommunisthotet skulle hanteras, och som förtusåg att väst redan hade förlorat kalla kriget, att det kommunistiska blocket redan hade vunnit, att västs sammanbrott var nära förestående – men faktum är att det var just deras hållning som verksammast bidrog till kommunismens sammanbrott. Med Dupuy kan vi säga att det var just deras »pessimistiska« förutsägelse om framtiden, om hur historien oundvikligen skulle utvecklas, som mobiliserade dem att motverka en sådan utveckling.

Vi bör alltså kasta om den banala uppfattning enligt vilken vi föreställer oss nuet som fullt av möjligheter och oss själva som fria aktörer i valet mellan

dem, medan våra val i efterhand framstår som fullt ut bestämda och nödvändiga. Det är tvärtom nuets ivrigt agerande människor som föreställer sig vara fångna i sitt öde, medan vi från en senare utikispunkt kan urskilja alternativ i det förflutna, möjligheten av en annorlunda händelseutveckling.

Annorlunda uttryckt är det förflutna öppet för retroaktiv omtolkning, medan framtiden är stängd. Inte så att vi inte kan förändra framtiden, men för att kunna göra det måste vi först (inte »förstå« utan) förändra vårt förflutna, omtolka det på ett sådant sätt att det öppnar sig mot en annorlunda framtid. Kommer det ryska anfaller mot Ukraina att utlösa ett nytt världskrig? Svaret kan bara bli paradoxalt: om det blir ett nytt krig, så kommer det att ha varit oundvikligt. Dupuy skriver: »Om en uppsendeväckande händelse inträffar, till exempel en katastrof, är det omöjligt att den inte kunde ha inträffat; men försvitt den inte inträffade var den inte oundviklig. Följaktligen är det händelsens aktualisering – det faktum att den inträffar – som retroaktivt skapar dess nödvändighet.«⁴ När en fullskalig militär konflikt väl har brutit ut (mellan USA och Iran, mellan Kina och Taiwan, mellan Ryssland och Nato...) kommer den för oss alla att framstå som nödvändig; vi kommer med andra ord per automatik att tolka det förflutna som ledde fram till den som en sekvens av händelser som nödvändigtvis orsakade explosionen. Om den

inte inträffar kommer vi att tolka det förfutna på samma sätt som vi tolkar kalla kriget i dag: som en serie farliga tidpunkter då katastrofen avväjdes därför att båda sidorna var medvetna om de ödesdigra konsekvenserna av en global konflikt.

Det finns en historia (nästan säkert apokryfisk) om Zhou Enlai, den kinesiske premiärministern. Den går så här: År 1954, när Zhou befann sig i Genève med anledning av fredsförhandlingarna om Koreakriget, ska en fransk journalist ha frågat honom vad han tyckte om franska revolutionen. »Det är för tidigt att säga«, svarade han. På sätt och vis hade han rätt. I och med de östeuropeiska »folkdemokratiernas« sammanbrott i slutet av 1990-talet kom striden om franska revolutionens plats i historien att blossa upp igen. Liberala revisionister menade att kommunismens fall 1989 hade inträffat i precis rätt ögonblick på så vis att händelsen markerade slutet för en epok som hade inletts 1789 – den innebar, påstod de, den slutliga bankrutten för den revolutionära modell som hade dykt upp på scenen med jakobinerna. Men kampen om franska revolutionen pågår än i dag: om det skulle uppstå ett nytt utrymme för radikal emancipatorisk politik, kommer revolutionen inte längre att framstå som en historisk återvändsgränd. Men tillbaka till Zhou: det verkar nu som om det som egentligen hände var följande. År 1972 var Henry Kissinger på besök i Kina, och han frågade då Zhou vad han tyckte

om upproret 1968 i Frankrike – och det var på den frågan han svarade: »Det är för tidigt att säga.« Och även i det fallet hade han rätt: 1968 var ett etablissemangsfientligt vänsteruppro, men dess slagord (mot den »alienerade« universitetsutbildningen, för sexuell frihet och så vidare) skulle snart tas upp av etablissemangets och möjliggöra en smidig övergång till nyliberal, tolerant kapitalism; högre utbildning ersattes av snabba managementkurser, den sexuella frigörelsen utmynnade i sexualitetens varuföring. Det är i denna bemärkelse

man får tänka sig att framtiden, i den mån som den inte aktualiseras, på samma gång innesluter både den katastrofala händelsen och dess icke-inträffande – inte som särskiljande möjligheter utan som inbördes förbundna tillstånd, där det ena eller det andra *a posteriori* kommer att visa sig nödvändigt i den stunden träffar det valet.⁵

Inte så att det skulle finnas två möjligheter: antingen militär, ekologisk och social katastrof eller återhämtning. En sådan formulering vore alltför lättvindig. Nej, vad vi står inför är två överlagrade nödvändigheter.⁶ I vår nuvarande belägenhet är det både nödvändigt, ofrånkomligt, att en global katastrof kommer att inträffa, att hela vår tids historia rör sig i den riktningen, och nödvändigt att handla för att förhindra den.

När dessa bägge överlagrade nödvändigheter blandas kommer bara en av dem att aktualiseras, så i vilket fall som helst kommer vår historia att bli och ha varit nödvändig.

Jag minns en märklig toapappershistoria från min ungdom i det socialistiska Jugoslavien. Plötsligt började det spridas ett rykte om att det inte fanns tillräckligt med toapapper i butikerna. Myndigheterna gick genast ut och försäkrade att mängden toalettpapper var nog för att tillgodose normal efterfrågan, och förvånande nog var detta inte bara sant utan också något som de flesta trodde på. Men genomsnittskonsumenten resonerade så här: Jag vet att det finns tillräckligt med toapapper och att ryktet om motsatsen är falskt, men tänk om en del tror på det, börjar bunkra toapapper i panik och därigenom orsakar en faktisk brist? Bäst att jag köper på mig en del för säkerhets skull... För denna kund var det inte ens nödvändigt att tro att andra tog ryktet på allvar – det räckte att anta att det fanns andra som trodde att det fanns andra som trodde på det. Effekten blev densamma, nämligen en faktisk brist på toapapper i butikerna. Detta slags beteende bör inte förväxlas med den hållning vi bör inta i dag – där vi måste acceptera katastrofens oundviklighet: till skillnad från ryktet, som började som en lögn men sedan gav upphov till den verklighet som den talade om, är vår värld faktiskt på väg mot katastrofen, och vårt problem är inte den självuppfyllande

profetian, utan snarare sjävsabotaget → vi talar hela tiden om hotet för att slippa göra någonting.

Inte så underligt att vissa forskare har börjat ge ett nytt svar på den stora frågan: Om intelligenta utomjordingar redan har besökt jorden, hur kommer det sig då att de inte sökt kontakt med oss människor? Svaret: de kanske observerade oss på nära håll under en tid men kom fram till att vi inte var särskilt intressanta? Vi är den dominerande arten på en ganska liten planet som driver sin civilisation mot självförstörelse av olika slag (klimatkatastrof och ekologiskt sammanbrott, självutplåning i kärnvapenkriget, globala oroligheter) utan att göra så värst mycket åt saken. För att inte tala om lokala dumheter som dagens politiskt korrekta liberala »vänster«, som i stället för att verka för kraftfull social solidaritet underkastar också sina potentiella allierade pseudomoraliska och puristiska inträdesprov, som ser sexism och rasism vart de än vänder sig och alltså skaffar sig nya fiender överallt.⁸ Ta till exempel reaktionen på Bernie Sanders uppmaning till Demokraterna om att inte bara tala om aborträtten inför det amerikanska mellanårsvalet i november 2022. Han menade att partiet måste driva en bred politik som också hade något att säga om de ekonomiska svårigheter som USA står inför, som bemötte de »arbetarfientliga« åsikterna hos diverse republikaner och talade om hur deras politik är skadlig för arbetarklassen.⁹ Trots att Sanders alltid har röstat

för den fria aborträtten, gick fanatiska liberala feministerna genast till motangrepp och beskyllde honom för antifeminism. Samma utomjordingar skulle ha lagt märke till ett minst lika egendomligt faktum i motsatta ändan av det politiska spekrummet: under sin korta tid som britisk premiärminister förde Liz Truss en ekonomisk politik som låg i linje med vad hon uppfattade som marknadens krav utan någon tanke på att gå arbetarklassens krav till mötes. Det som ledde till hennes fall var dock inte folkligt missnöje utan snarare den omständigheten att just dessa marknadskrafter (börsen, storföretagen...) reagerade med bestörtning på hennes budgetförslag. Ytterligare ett bevis, om ett sådant skulle behövas, för att dagens politik förs med kapitalintressena för ögonen – oavsett hur progressiv eller populistisk man är.

Det förekom uppgifter i medierna (som Kremlin givetvis förnekade) om att Putin ramlade i trappen i sitt hus och smutsade ner sig i början av december 2022 – liksom Biden föll när han besökte påven 2021.¹⁰ Även om dessa bägge anekdoter vore apokryfiska, *se non è vero, è molto ben trovato*, ger de oss en perfekt bild av var vi står i dag – nämligen mellan två skithögar, den nya fundamentalistiska högern och den wokeliberala etablissemangsvänstern.¹¹ Skit är verkligen ordningen för dagen: sibetkaffet, världens dyraste kaffe, framställs av kaffeböror som fått passera tarmsystemet hos palmmården, en katliknande varelse

se som lever i Sydostasien och Afrika söder om Sahara, som bara delvis smälter dem och sedan skiter ut dem. Kaffeböroarna tar upp palmmårdens matsmältningsevenymet, som bryter ner de proteiner som orsakar kaffets bitterhet och gör smaken mildare. Sibetkaffe framställs mest i Indonesien och säljs till kunder i USA, där en kopp kan kosta uppemot 80 dollar.¹² Är inte den rådande ideologin i dag, särskilt inom den populistiska högern, just ett slags-ideologiskt sibetkaffe?

Några av de stoltaste delarna av vår emancipatoriska tradition (kampen mot fascism och rasism, tillbakavisandet av vår kommersialiserade och hedonistiska livsstil, kampen mot finansiella eliter som exploaterar vanligt folk, försöken att sopa undan resterna av koloniseringsen...) suggs upp av politiska ledare runt om i världen. Deras nyfascistiska eller nyliberala evenymet bryter ner den radikala bitterheten hos de idéer de svalt och gör dem till skit som passar perfekt i det existerande globala kapitalistiska systemet, även om produkten ska framstå som ett allvarligt hot mot detta system.

Här börjar vi komma in på den vanskliga frågan om förhållandet mellan sanning och lögn. Följande ganska trista skämt har en intressant slutknorr som säger något om den knipa vi befinner oss i. En fru ber sin make att kila ner till butiken och köpa ett paket cigaretter åt henne. Han går, men det är redan

sent och butiken har stängt, så han drar till krogen i stället. Han börjar flörta med den yppiga unga kvinnan bakom bardisken, och de hamnar i säng i hennes lägenhet. Efter ett par timmars passionerad älskog börjar han fundera på hur han ska förklara för sin fru att han varit borta så länge. Han får en idé – och frågar kvinnan om hon råkar ha lite baby puder. Det har hon, och han gnuggar in det i händerna. Fruen, som otåligt väntat på honom där hemma, är rasande när han kommer och frågar var han hållit hus någonstans. Han svarar: »Butiken hade redan stängt, så jag gick till krogen för att köpa cigaretter. Där började jag flörta med en yppig ung kvinna, servitrisen, och vi hamnade i säng i hennes lägenhet. Efter ett par timmars passionerad älskog kom jag hem till slut...»

»Din usle lögnare!« avbryter hon. »Tror du inte att jag lade märke till pulvret på händerna! Du gjorde det du velat göra hur länge som helst men som jag förbjudit – du gick ut och bowlade med dina vänner!«

Det är så här ideologin fungerar i dag: den säger sanningen men skapar betingelser som säkerställer att själva sanningen uppfattas som lögn. Ta det här exemplet: i juli 2022 uppmnade Belarus president Aleksandr Lukasjenko det »minnessvaga Europa« att genomgå ett moraliskt reningsbad för sina fäders och förfäders (fascistiska) synders skull; men den egentliga avsikten med denna uppmaning var just att eliminera den radikala, emancipatoriska, antifascistiska tradition

som utgör kärnan i Europa.¹³ Den sortens uppmaningar till moralisk rening brukar bilda upptakten till renodlade utbrott av destruktiv urvrede. Som Peter Sloterdijk påpekat fanns i den europeiska civilisations begynnelse Homeros *Iliaden*, som inleddes med raden om Akilles vrede. Kommer då den första raden i en dikt om Europas slut att lyda: »Sjung, o gudinna, om vreden som brann hos president Putin, den moraliske, olycklige, till tusende kval för européerna«?¹⁴ Den vreden visades upp under ett massmöte på Röda torget i oktober 2022 som firade annekteringen av delar av Ukraina. Skådespelaren och sångaren Ivan Okhlobystin höll ett flammande tal som slutade med följande maning:

Vi bör kalla det ett heligt krig! Ett heligt krig! Det finns ett gammalt ord på ryska: *gojda*. *Gojda* är en maning till omedelbar handling. Vi behöver den sortens stridsrop i dag! *Gojda*, bröder och syster! *Gojda*! Frukta oss, den gamla världens människor! Den värld i vilken ingen skönhet, tro och klokskap existerar! En värld styrd av galningar, perversa och satanister! Frukta oss – vi är på väg! *Gojda!!!*¹⁵

Gojda betyder, särskilt i dag: »Se så! Tänk inte, gör bara som du blir tillsagd!« Det är inte bara ett gammalt ryskt ord utan var också ett stridsrop bland oprättnikerna, medlemmarna av Ivan den förskräckliges

privatarmé, som var kända för att injaga skräck i hans (verkliga och inbillade) fiender. Det är alltså klart och tydligt förknippat med terror, tortyr och mord. Det enda tal i nutidshistorien som i tonen påminner om Okhlobystins är händelsevis det ökända tal om »totalt krig» som Goebbels höll i Berlin i början av 1943 efter nederlaget i Stalingrad. (En värld styrd av galningar, perversa och satanister är faktiskt en ganska träffande beskrivning av Putins värld.) Vi bör dock lägga märke till att firandet på Röda torget var en bluff: åskådarna bestod mestadels av inbussade stats tjänstemän, och de flesta av dem visade ingen entusiasm inför Okhlobystins tal, bara likgiltighet och rädsla (applåderna och jublet lades till senare av tv-producenten).

Även om dagens Ryssland nog utgör det mest renodlade fallet av ideologiskt sibetkaffe, bör vi inte gå i den ödesdigra fällan att uppfatta fenomenet som begränsat till Ryssland och dess allierade. Saluför inte de trumpska nykonservativa en liknande variant av sibetkaffe? Och har inte även den äldste liberaldemokratiska ideologi passerat igenom våra palmmårdars tarmsystem för att legitimera global kapitalistisk exploatering och »humanitära» militära interventioner? Vi sitter alla i skiten, inte bara upp till knäna utan – om en smaklös bild tillåts mig – upp till arslet.

De där utomjordingarna kom nog fram till att det var säkrast att inte bry sig om oss, att de inte hade lust att bli smittade av vår sjuka. Om vi å andra sidan gick

in för *något nytt* – då kanske vi skulle förtjäna deras uppmärksamhet. Den här boken söker efter ledtrådar till hur det skulle kunna gå till. Den vill bidra till ett verkligt uppvaknande – som inte bara består i ett nyktert konstaterande av hur det egentligen förhåller sig med saker och ting. Vi behöver vakna upp till det som vi ännu inte är och som vi fortfarande kan bli.